

Ovaj prikaz Rozentalova djela trebao je samo da uputi čitaoca u sadržaj i osnovne probleme dijalektičkog metoda o kojima se u njemu raspravlja. Sva problematika koja je u djelu zastupana i obradivana nije dakako mogla biti iznesena, a ni mnogobrojni i za historičara poučni primjeri. Pošto modernog i naprednog historičara ne može više biti bez dobrog poznavanja historijskog materijalizma, a taj se ne može shvatiti bez marksističkog dijalektičkog metoda, to je proučavanje ovog djela za svakog historičara od neprocjenjive važnosti.

Diskusija, koja se povodom Rozentalove knjige vodila u Akademiji društvenih nauka pri CKVKP (b), i kritike u časopisima, »Boljševik« br. 4/1948. i »Voprosy filosofii« broj 1/1948., ukazale su, osim na mnoge dobre i vrijedne strane knjige, i na ozbiljne nedostatke u njoj. Tako P. Belov u »Boljševiku«, sumirajući diskusiju u Akademiji društvenih nauka, postavlja kao najozbiljniji prigovor, da Rozental nije dovoljno povezoao dijalektički metod s materijalističkom teorijom. Ma da nije imao zadaću, da razrađuje materijalističku teoriju, ipak, radi organske povezanosti dijalektičkog metoda i materijalističke teorije, dijalektički metod mora uvijek imati svoju materijalističku zasnovanost, na svakom mjestu mora se upozoriti na materijalistički karakter onih zakona, koje dijalektički metod postavlja. Termin »objektivnost« pojedinih zakona može se tumačiti i idealistički. Drugi ozbiljan nedostatak, koji ističe i A. Grekova u »Voprosy filosofii«, je nedovoljno provođenje principa partijnosti u filozofiji. Rozental ne određuje ni pojam partijnosti (kao ni mnoge druge filozofske pojmove) niti daje njegovu analizu; posljedica je toga, da se više bavi prošlošću, iznosi i kritikuje prošle filozofske sisteme, a ne usmjeruje marksističku kritiku na današnju reakcionarnu filozofiju anglo-američkog imperijalizma. Ne razobličava dovoljno buržoasku partijnost, koja ide u raskorak s objektivnosti, i ne ističe jedinstvo tih dvaju suprotnih momenata, partijnosti i objektivnosti, u filozofiji marksizma. Oba recenzenta ukazuju na nedovoljno razlikovanje domarksističke i marksističke filozofije, kao i na potrebu boljeg razlikovanja i suprotstavljanja Marxove filozofije Hegelovoj. Ne može se napose dopustiti da se pod dijalektičkim materijalizmom navode mnoge vrlo dobre, dapače dijalektičke i materijalističke misli Bjelinskog, Černjiševskog, Sečenova i drugih, a da se uz to ne istakne i njihova ograničenost u filozofiji: bez toga bi čitalac mogao shvatiti, kao da su oni bih dosljedni dijalektički materijalisti.

Dalje se upozorilo na neuopćavanje iskustava i razvoja socijalističke izgradnje u SSSR-u, a naročito na nerazrađivanje današnje historijske situacije kao borbe između tabora antiimperijalizma i imperijalizma. Marksistička dijalektika ne gleda samo u prošlost i sadašnjost, nego i u budućnost. Ali upravo tu stranu, sadašnjost i budućnost u razvoju socijalizma, borbu socijalizma s imperijalizmom, Rozental nije dovoljno obradio.

Predrag Vranicki

PRIVREDNA ISTORIJA NARODA FNRJ DO PRVOG SVETSKOG RATA

IZDANJE UNIVERZITETA U BEOGRADU 1948 STR. 342.

Napisati ekonomsku povijest naroda F. N. R. J. veoma je težak zadatak. Postoje mnoge objektivne poteškoće da se taj zadatak izvrši. Naše su ekonomske nauke veoma dugo bile zanemarene, a to ima svojih, karakterističnih društveno-ekonomskih razloga. Izučavanje razvoja raznih društveno-ekonomskih jedinica, koje danas čine F. N. R. J., na temelju stvarnih podataka bilo je slabo. Naši su historičari ponajviše izučavali samo političku historiju, kako su je oni shvaćali, i sasvim zanemarivali ekonomsku podlogu političkih

dogadaja. U građanskoj periodi našega naučnog razvoja nedostajalo nam je u ekonomskim naukama čitavo razdoblje »historijske škole«, koja je bila kod nas vrlo oskudna, a koja je sakupila u drugim narodima barem mnogo materijala za dublje naučno izučavanje ekonomske povijesti. Nama to nedostaje, i ta škola u Hrvatskoj dala nam je svega nekoliko radnja.

Zbog svega toga nemamo danas napisane nijedne specijalne ekonomske povijesti nijednog od naroda Jugoslavije. Utoliko više moramo posvetiti pažnje nastojanju, da se dade prikaz ekonomske povijesti naroda Jugoslavije. To je prvi pokušao da učini dr. Nikola Vučo, docent Beogradskog sveučilišta. Ne mislimo da podcijenimo poteškoće, na koje je dr. Vučo naišao, i morao naići, u svom radu. U tome pogledu idemo čak i dalje i moramo reći, da se je dr. Vučo primio zadatka, koji ne podnosi improvizacije, i kojega danas nije moguće izvršiti ni dr. Vuči, ni ikome drugome. Za takav zadatak treba niz specijalnih monografija i izučavanje osnovne arhivske građe — a to prelazi snage pojedinca; taj posao treba da preuzmu na se čitavi instituti. Težak je bio zadatak kojeg se dr. Vučo primio, a pogotovu što je svom radu dao već određen oblik knjige, izdanja univerziteta, čak bez ijedne rezerve ili ograde u nekom predgovoru, kojim bi naučnoj kritici i javnosti objasnio teškoće na koje je njegov rad nailazio, i naveo probleme, koje smatra da nije mogao riješiti barem još zasada.

S obzirom na to moramo da ocijenimo knjigu dra Vuče tako, kako ju je dao javnosti.

I.

Sam naslov knjige ne odgovara sadržaju. Ta knjiga nije i ne predstavlja po svom sadržaju ekonomsku povijest naroda FNRJ. U njoj nema ekonomske povijesti Makedonaca i Crnogoraca. (Posljednji se puta spominje Makedonija u XIII. st., kada je došla pod vlast srpskih Nemanjića, str. 32).

U knjizi također nema ekonomske povijesti čitavih pokrajina. Ništa nema o razvoju Dalmacije u doba kapitalizma. Istra je posvema ispuštena. Nema ni riječi o ekonomskoj povijesti Vojvodine, kapitalistički najrazvijenije pokrajine iza slovenskih provincija. Vojna Granica nije prikazana kao posebno ekonomsko područje, iako ona ima nesumnjivo veoma specifičan ekonomski razvoj kroz više od dva stoljeća. Isto tako nema ništa o ulozu Rijeke i Trsta, koja je veoma važna, naročito za razvitak našeg kapitalizma. Prema tome, ta knjiga obrađuje u stvari povijest Srbije i Bosne (promatranih zajedno, ma da se povijest jedne i druge razvija pod specifično različitim uvjetima, čak i za vrijeme Turaka). Zatim je tu nepotpuna povijest hrvatske sredovječne države, a kasnije za kapitalizma građanske Hrvatske i Slavonije, i najzad vrlo kratka i nedostatna povijest Slovenije. Na taj način dolazi se do istog rezultata kao kod pisanja udžbenika za nacionalnu povijest u staroj Jugoslaviji. Ne kažemo, da je autor tako namjerice radio. Ali pišući pogrešnom metodom, autor izaziva kod čitaoca sličan utisak. Dr. Vučo može navesti kao opravdanje, da nije imao materijala za ekonomsku povijest Makedonaca i Crnogoraca, jer da ta nije napisana. Ali bez njihove historije ne može se napisati knjiga, koja nosi ponosan naslov »Privredna istorija naroda FNRJ«. Takvo opravdanje ne može vrijediti za Dalmaciju, Vojnu Granicu, Vojvodinu i Istru, Trst i Rijeku, jer za njih ima obilje podataka. Još manje to može vrijediti za slovenske pokrajine. Krupan je propust u knjizi, što su u nekim partijama ispušteni čitavi vijekovi. Značajno je na primjer, za hrvatsku povijest, da autor ispušta upravo najznačajnije doba za historiju kapitalizma, kada je ta društveno-ekonomska formacija bila u nastajanju, a to je razdoblje od XVII. do polovine XIX. stoljeća.

U Vučinoj knjizi čitalac ne dobiva preglednu sliku o ekonomici, jer nedostaju čitave grane narodnog gospodarstva i čitave epohe. Tako je na primjer pitanje prvobitne akumu-

lacije obrađeno samo za Srbiju i Bosnu, i to ne potpuno, a za Hrvatsku i Sloveniju uopće nije obrađeno. Izostavljen je i prikaz kapitalističkih kriza, osim na jednom mjestu za Hrvatsku.

Te nepotpunosti proizlaze očito iz metode, koju je dr. Vučo upotrijebio u svom radu. On nije radio na izvornoj građi. Njegovo obrađivanje ekonomske povijesti naroda FNRJ ovisi o postojećim historijskim radovima i statističkim izvorima, koje je on mogao sabrati. Zbog toga se jamačno događa da, na pr., na str. 160 tvrdi da je u Turskoj u XVI. st. bilo 80 poreznih oblika, na slijedećoj strani (161.) da je bilo 97 oblika »običnih dažbina«, a na str. 193 da su javne dažbine u prvom razdoblju turske vladavine imale u glavnom 5 raznih oblika. U samoj se knjizi razabire izvor, na osnovi kojega su izrađena pojedina poglavlja. Literaturu, kojom se služi, Vučo svrstava u dvije skupine; jednu citira, a o drugoj je mišljenja, da je za nj pogodnije, da je ne citira. Takav se način služenja literaturom ne bi smio nalaziti u naučnom djelu; on baca nezgodno svijetlo na rad autora. No ne ćemo ulaziti dalje u to. Po našem sudu bitno je ovo: Ili autor prihvaća građu i sudove pisaca, a zašto ih onda ne citira? Ili ih ne prihvaća, a onda mora kriva mišljenja pobiti. Uopće, toga kritičkog dijela nema u Vučinoj knjizi.

Isto je i sa statističkim izvorima. Njima se autor služi bez kritičkog ispitivanja i ocjenjivanja podataka. A to je potrebno činiti, pogotovu kad se radi o uspoređivanju statističkih podataka raznih izvora, koji se odnose na tako duge vremenske periode. Ako se to ne radi, može se doći do krivih zaključaka, kako ćemo kasnije vidjeti.

Autor ne ostavlja dojam, da je izvore i literaturu prevladao. Očito je, da je više pažnje posvetio onim dijelovima, kojima se je više bavio i za koje je imao više gotovog materijala. Iz čitanja pojedinih poglavlja i suviše se očito vidi, iz kojeg ih je izvora uzeo. To šteti cjelovitosti djela i daje mu obilježje fragmentarnosti i neujednačenosti. On nije razlučio po svojoj ocjeni važno od sporednog, bitno od nebitnog. To bi se u prvoj knjizi o ekonomskoj povijesti naroda FNRJ moglo razumjeti i tolerirati, kad autor ne bi zbog toga dolazio do krivih prikaza čitavih historijskih epoha. Na pr., autor posvećuje najviše pažnje razvoju kapitalizma u Srbiji, koji najprvo obrađuje. Zatim dolazi na red po važnosti, koju joj je autor dao, Hrvatska, i naposljetku Slovenija. Po opsegu to iznosi za kapitalizam u Srbiji 67, u Bosni 18, u Hrvatskoj 44, u Sloveniji 16 strana. U stvari, očito je da su kapitalistički odnosi najraniji u Sloveniji i da su tamo dublje prodrli. Zatim slijedi Vojvodina, pa Hrvatska, pa tek onda Srbija i napokon Bosna. Autor o tome ne vodi računa, i dobiva se dojam o protivnom redu, kao da je kapitalizam bio najrazvijeniji u Srbiji. To je očito zbog toga, što autor razvoj kapitalizma u Srbiji najbolje poznaje. Ali time je povrijeđen smisao za proporciju, koji je i te kako važan, kad je riječ o prikazivanju složene i raznolike ekonomske povijesti naroda FNRJ.

Svi ti nedostaci izviru iz temeljne pogreške autora, što nije pristupio izradi svoje knjige ispravnom metodom. On nije uspio, a negdje niti pokušao, da riješi temeljna pitanja, koja su kod pristupanja pisanju svake, a naročito ekonomske povijesti od najveće važnosti. To je najprije pitanje periodizacije. Autor se nije trudio, da točno utvrdi periode postanka i prestanka feudalizma i kapitalizma, koje su najvažnije formacije za razdoblje, koje obrađuje. Stoga čitav prikaz ispada fragmentaran i nesistematičan. Da je to učinio, bio bi rad bolji, pregledniji i točniji, pa i — lakši. No to još ne bi bilo dosta. Nije dovoljno govoriti u tako specijalnoj knjizi na pr. samo o kapitalizmu; treba ga podijeliti na pojedine razvojne faze. Autor na pr. miješa doba manufakture i doba industrijskog kapitalizma. On ne piše o monopolnom kapitalizmu, ma da se i ekonomika zaostalih zemalja bitno mijenja pod njegovim utjecajem.

Da je autor ustanovio u razvoju kapitalizma u Srbiji doba prevlasti trgovačkog kapitala i prevlasti industrijskog kapitala, onda ne bi postavio tvrdnju, da je »Srbija svu pažnju usredotočila na to, da se oslobodi ekonomskog tutorstva Austro-Ugarske«, pa da

nekoliko redaka dalje mora reći, da »ovu politiku Srbija nije konsekventno sprovodila«, nego da su postojale dvije tendencije (str. 259). Da je dr. Vučo поближе ispitivao politiku trgovačkog kapitala i politiku industrijskog kapitala u Srbiji, i ustanovio vrijeme kada druga prevladava nad prvom, onda bi možda dobio objašnjenje ne samo za te »dvije politike«, nego bi možda našao i ekonomsku podlogu za proaustrijsku politiku Obrenovića i za prekid s tom politikom.

Te temeljne pogreške autora očito dolaze odatle, što se u svom radu nije konsekventno držao metode historijskog materijalizma u ekonomskoj povijesti. Autor je u Uvodu iznio važnost postavki dijalektičke metode o stalnom mijenjanju i pretvaranju društvenih formacija, o nastajanju ekonomskih kategorija u prošlosti, o zakonim (ne tendencijama, kako autor kaže) u razvitku pojava, o kvantitativnim i kvalitativnim promjenama, o primatu proizvodnje i otkrivanju zakona proizvodnje, o utjecaju sistema oruđa za rad i t. d.

Ali, kod povlačenja zaključka autor je okrenuo čitavu metodu na glavu. On se pita, kakvi se zaključci izvode iz tih načela, pa kaže: »Izučavanje privredne istorije naroda F.N.R. J. zahteva pre svega, da se u raznim društveno ekonomskim formacijama, kroz koje su naši narodi prošli, dosledno prati razvitak proizvodnih snaga i njima odgovarajući produkcionni odnosi...« Autor, dakle, postavlja kao zadatak, da se odredi najprije društvena formacija, a onda da se u svakoj od njih prati razvitak produkcionnih snaga i odnosa. Taj je zaključak upravo obrnut od svega, što je prije postavljeno u samom Uvodu. Autor doista tako i postupa, te čak stavlja mesamo formacije kao dane pred razvoj proizvodnih snaga, nego čak i razvoj proizvodnih odnosa pred razvoj proizvodnih snaga. On na pr. za feudalni poredak opisuje najprije proizvodne odnose u Srbiji, Hrvatskoj, Bosni, Sloveniji, a onda nakon toga izučava razvitak proizvodnih snaga. Isto čini i u kapitalizmu. On govori najprije o ukidanju turskog agrarnog sistema u Srbiji, odnosno o razrješenju feudalnih odnosa u Hrvatskoj, a istom onda o agrarnoj proizvodnji. Isto tako postupa i u Sloveniji. Na str. 210. govori o kapitalističkim radionicama i manufakturi u Srbiji, a onda tek o prvobitnoj akumulaciji (str. 212). Iz takvog se načina izlaganja ne vidi ono, što je bitno, a to je: kako je razvitak proizvodnih snaga u agrikulturni djelovao na dekompoziciju i ukidanje feudalnog načina proizvodnje i njegovu promjenu u kapitalističko poljodjelstvo. Da je autor postupao pravilnim putem i prvo ustanovio razvoj proizvodnih snaga, a onda izučavao proizvodne odnose, pa iza toga klasnu borbu, koja se razvija u društveno-ekonomskim jedinicama, koje opisuje, onda bi izbjegao mnoge nedostatke. Sama materija bi mu nametala zaključke, koje je on inače morao izvoditi i vrlo često izveo krivo, kako ćemo vidjeti, na pr. u pogledu periodizacije, ekonomskih zakonitosti (konkretno zakona koncentracije u agraru), odvajanja važnog od sporednog, određenja uloge pojedinih mjera ekonomske politike i t. d.

Autor govori o »našem društvu« (str. 7), ma da ne vidim, o kakvoj bi se povezanosti proizvodnog procesa moglo raditi prije 1918, na osnovi koje bi imao pravo, da govori o *jednom* društvu. No autor nije provao — a to je veoma velik nedostatak knjige — konkretno uspoređenje ekonomskog razvoja raznih društveno-ekonomskih jedinica, koje sačinjavaju narodi F.N.R. J. Takav komparativan pregled dao bi perspektivu, iz koje se konkretno može ocijeniti društveno- ekonomski razvoj pojedinih zemalja.

Zar ne bi, na pr., takva kratka ilustrativna tabela o razvoju proizvodnih snaga i odnosa dala autoru više mogućnosti, da konkretizira svoj opis zaostalosti i promjena feudalne društvene formacije u kapitalističku:

	Slovenija	Hrvatska	Srbija	Bosna	Makedonija
Oslobođenje kmetova	1848.	1848.	1833.	1919.	1919.
Ukinuće cehova	1859.	1859.	1910.	1878.	1912.
Prvi parni stroj	1833.	1835.	1863.	?	?
Prva željeznica	1849.	1862.	1884.	1872.	1873.
Prvo radničko zakonodavstvo	1842.	1840.	1910.	1902.	?

Iz stanovišta, pogrešnog u samom temelju, izvire i osebujno shvaćanje autora o *partijnosti*. Autor je nastojao, da prikaže povijest naroda kao povijest klasne borbe — na svoj način. On opisuje historiju kao borbu potlačenih klasa protiv izrabljivačke klase, ali prikaz te borbe ispada kao da je ona sama sebi svrha. Ona dobiva u njega statički izražaj. Dr. Vučo piše, kako je masa naroda izrabljivana; ona se bori i buni protiv eksploatatora, koji su nasilni izrabljivači, i t. d. Da se tu radi o klasnoj borbi kao pokretaču društvenog napretka, o borbi klasa, koje nastaju, i klasa, koje propadaju, i da je uzrok tome nastajanju i propadanju u razvoju odnosno u kočenju razvoja proizvodnih snaga, taj dijalektički značaj klasne borbe ne vidimo iz Vučine knjige. On nam nije pokazao, da je feudalizam progresivnija društvena formacija negoli rodovsko plemenski sistem; da kapitalizam predstavlja ogroman napredak prema feudalizmu, i kako taj kapitalizam postaje sve truliji. Još nam je manje objasnio, zašto je tako. Zato se partijnost Vučova stava sastoji u žestokim atributima, koje dodaje imenicama o eksploataciji, primitivizmu, zaostalosti, bunama i t. d. Ti su atributi stalno u superlativima, i autor očito dolazi u nepriliku, kad mora opisati, kako poslije zla dolazi još gore. Iz njih se ne može vidjeti perioda jačeg i slabijeg napretka i nazatka, pojačanja i popuštanja eksploatacije i t. d. Da navedemo samo jedan primjer: Govoreći o Srbiji i Bosni (str. 193), autor kaže, da je »srpski narod pod Turcima vrlo teško snosio javne dažbine, mnogobrojne državne poreze, koji su još više otežavali njegov već i onako nesnošljiv položaj.« A (na str. 274), kada treba pokazati otežanje poreznog tereta za kapitalizma u Bosni, autor proglašava odjednom, da je narod pod turskom vlašću imao relativno »malo poreze, ali rdave poreske organe«, a da je pod austrijskom vlašću imao ogromne poreske terete, trostruko veće, koji su bili »nepodnošljivi zbog samog poreskog sistema, preciznosti i urednosti poreskih organa«.

Partijnost se progresivnog ekonomskog historika ne sastoji u stavu u korist potlačenih klasa zato jer su te klase potlačene, nego zato što je njihova borba protiv eksploatacije pokretač društvenog napretka. Bez toga se lako zapada u sentimentaln verbalizam, koji vodi u vulgarizaciju.

II.

Naročitu pažnju valja da obratimo na autorovo izlaganje o kapitalizmu u Hrvatskoj i Slavoniji (str. 281—326). Tu već u prvoj rečenici autor kaže, da se »feudalizam u prvoj polovici XIX. veka nalazio u posljednjem stupnju svoga raspadanja«. To nije točno. Feudalizam je dugo propadao i slomljen je godine 1848. kao društveni sistem, ali su se elementi feudalnih odnosa održali još stotinu godina kasnije, sve do godine 1946., kad je hrvatski sabor donio zakon o ukidanju svih feudalnih forma eksploatacije. Glavna linija razvoja za čitavu periodu od 1848 do 1918 u Hrvatskoj predstavlja borbu feudalnih i kapitalističkih forma u agraru, propadanje prvih i prevladavanje posljednjih.

Autor veoma griješi, kad uzima kao početak kapitalizma u Hrvatskoj godinu 1848. U stvari, već oko godine 1750 počinje doba manufakture u Hrvatskoj i Slavoniji, a početak XVIII. st. (1720—1750) valja uzeti kao prelazno doba na manufakturu. Autor je tu barem za stotinu godina zakasnio u svojoj ocjeni događaja.

U pogledu revolucionarne godine 1848, autor opet upada u pogrešku, koju smo naprijed istakli. On smatra događaje 1848 u Hrvatskoj rezultatom promjena u političkoj nadgradnji, a ne uočava (— on, ekonomski historik!) činjenicu, da su proizvodne snage u okviru feudalizma već iscrpile svoje mogućnosti razvoja i taj okvir postao kočnica za razvoj novih proizvodnih snaga. Tvrdnja da je 1848 »uprava (?) hrvatske politike prešla isključivo u ruke plemstva na čelu s baronom Jelačićem« (str. 283), nije točna. Smatram da Jelačić (sam se potpisivao Jellačić!) nije bio reprezentant hrvatskog plemstva, a niti nosilac njegove politike, nego oficir, službenik bečkog dvora, koji živi od plaće, a nema nikakvih imanja (dok mu »narod« ne kupi Nove Dvore.) O g. 1848 se mora govoriti upravo obrnuto, da je te godine plemstvo izgubilo i ono vodstvo hrvatske politike, koje je do toga vremena imalo.

Dr. Vučo govori o tome, kako je 1848 na pozornicu historije stupio proletarijat (str. 283). No kod Vuča to izgleda više kao neka općenita parola, nego kao utvrđeni fakat iz naše povijesti. Značajno je, da je kod nas doista oko 1848 na političku pozornicu stupio proletarijat. No Vučo ne kaže konkretno gdje, kada i zašto je tako bilo. Da je malo поближе izučavao hrvatsku povijest, mogao je navesti činjenice, koje govore o tome, kako je »avet komunizma« u kruženju Evropom (kako kaže Komunistički manifest) došla i u Hrvatsku, te oko 1848 i neposredno poslije nje postala veoma važan činilac u hrvatskoj politici. Centralna točka u čitavoj problematici, treba li pomagati ili sprečavati propadanje patrijarhalnih zadruga, je upravo u tome, treba ili ne treba dozvoliti stvaranje proletarijata u Hrvatskoj.

U pogledu razrješavanja feudalnih odnosa, autor ne ispravlja lažnu tvrdnju građanskih historika, da je Jelačić oslobodio seljake od kmetstva u Hrvatskoj, nego naprotiv uzima njihovo gledište kao točno. Već je samo čitanje prve rečenice Jelačićeva manifesta moglo da ga uvjeri o protivnom. Jelačićev proglas odnosi se, naime, na zakon *požunskog* sabora od 1848. Krivo je prikazana i uloga hrvatskog sabora. On nije potvrdio Jelačićevu odluku, nego je donio svoj vlastiti (t. j. već drugi!) zakon o ukinuću urbarijalnih odnosa (koji car nije potvrdio), a koji se bitno razlikuje od Jelačićeva proglašenja po opsegu i sadržaju. Sa stanovišta hrvatskog državnog prava ukinuto je kmetstvo tek 1876 na legalan način, dakle čitavih 28 godina iza kako su ga hrvatski seljaci de facto ukinuli odbijajući da daju kmetstva podavanje, — a nitko se nije usudio da ih na to ponovo prisili.

Nije točna tvrdnja, da su seljaci 1848 dobili samo mali dio (selišne) zemlje na slobodno raspolaganje, a da su za vanselišnu zemlju morali plaćati otkup (str. 287). Odnos između veličine selišne i vanselišne (krčevinske, gorne i činžene) zemlje točno se znade. Vanselišne je zemlje bilo 110.000 jutara, a prema tome stoji selišna, kmetstva zemlja (bez želirske) u iznosu od 747.509 jutara oranice i 275.000 kosaca livade. Seljaci su za otkup platili od 1855—1881 golemu svotu od 16,6 milijuna forinti. Svi su ti podaci lako pristupačni i mogu se izračunati prema Vežićevu djelu »Urbar hrvatsko-slavonski.« Taj otkup vršio se plaćanjem dodatka na porez za zemlju. Seljak prema tome nije morao imati velikih svota za otkup, kako to tvrdi Vučo, ali je vrlo dugo otplaćivao svoje »rasterećenje«. Pomanjkanje kapitala nije moglo biti razlog, da se ne otkupi, jer je otkup bio obvezatan i prisilno utjerivan s porezom.

U pogledu raslojavanja seljaštva (str. 297) Vučo dolazi do sasvim pogrešnih, naprosto izmišljenih rezultata. Kako je mogao doći do zaključka, da su veliki zemljovlasnici poslije 1848 uspjeli da svoja imanja održe i da prigrabe sitne posjede osiromašenih seljaka? Zakon koncentracije u agraru u Hrvatskoj se ne pojavljuje u tako šablonskoj jednostavnoj formi. Iz statistike morao bi Vučo doći do obratnog rezultata, jer iz nje proizlazi, da veliki posjed propada. Utjecaj je zakon koncentracije u agraru u Hrvatskoj mnogo složeniji. Njegovo je djelovanje sastavljeno iz tri tendencije, koje se međusobno ukrštavaju i isprepliću. Jedna je tendencija propadanje feudalnih gospoštija, u kojima se feudalna gospoda ne mogu reorijentirati na kapitalistički način proizvodnje iz raznih razloga, od kojih je najveći nedostatak kapitala. Zbog toga postoji stalno propadanje velikog feudalnog posjeda. Samo mali broj bivših feudalnih posjeda uspijeva da se održi u kapitalističkom načinu proizvodnje (slavonske latifundije). Druga je tendencija stvaranje kapitalističkog veleposjeda. Razni trgovci, industrijalci, banke, vlastelinski upravitelji, općinski bilježnici i advokati kupuju propale plemićke i seljačke posjede i investiraju u njih svoj kapital. Veličina tih kapitalističkih posjeda ovisi o njihovoj akumulaciji kapitala. Ona je u pravilu manja negoli je potrebno za rentabilno održavanje starih feudalnih posjeda i zato se feudalni posjedi cijepaju. Treća je pojava diferencijacija seljaka i propadanje prekapitalističkih oblika agrikulture (zadruga, zemljišnih zajednica i t. d.) te stvaranje novih oblika seljačkog gospodarstva. Jedni seljaci kupuju zemlju rasparceliranih veleposjeda, ali također i

zemlju osiromašenih seljaka i postaju gazde. Drugi seljaci padaju sve niže, imaju sve manje i postaju poluproleter i proletari. U statistici se sve te pojave, koje se međusobno ukrštavaju, ne mogu razabrati i zato treba oprezno upotrebljavati statistiku posjedovnih odnosa. Nije dovoljno samo govoriti o eksproprijaciji, diferencijaciji i proletarizaciji seljaka, nego konkretno iznijeti čitav sklop odnosa.

O zadrugama (kooperativama) u Hrvatskoj ne može se reći da je s pomoću njih eksploatatorski kapital »proširio svoje razorno dejstvo i na one slojeve, koji su, usled svog bednog stanja, bili najneotporniji« (str. 197). Činjenica je da zadružni pokret, — i u tome je njegov toliko kritizirani nedostatak — te najpotrebnije, najbjednije i najneotpornije seljake nije ni obuhvatio, nego da je organizirao samo dobro stojeće seoske gazde. O zadružnom pokretu u Hrvatskoj ne može se u cjelini reći, da se razvija sasvim pod okriljem katoličke crkve od 1900. dalje, kako to tvrdi autor. No isto tako ne može se tvrditi da je zadružni pokret potekao neposredno iz naroda. Niti Schulze-Delitscheve niti Reifeisenove zadruge nisu *narodne* tvorevine. Zadružni je pokret redovito u Hrvatskoj, kao i u drugim zemljama, propagiran odozgo i iz krugova buržoazije prenesen na selo.

Autor ne vodi računa o tome, kako se proizvodi, i da u Hrvatskoj prema načinu proizvodnje treba razlikovati *dvije* agrikulture: seljačku agrikulturu proste robne proizvodnje i tehnički naprednu kapitalističku agrikulturu, naročito u Slavoniji do 1914. povezanu s agrarnom industrijom. Ta druga je upotrebljavala već 1873 uvelike moderne parne strojeve u agrarnoj proizvodnji. Tu činjenicu autor zaiobilazi ili ne vidi (str. 288), pa naprosto govori neodređenim izrazom »moderna poljoprivredna oruđa«, kada se u stvari radi o strojevima s parnim pogonom u agrikulturi. Takvih je parnih strojeva bilo već 1873 u Hrvatskoj 78. Razlog za to vidimo u autorovoj apriorističkoj koncepciji o zaostalosti i primitivizmu, koja mu ne dopušta da vidi progres proizvodnih snaga u kapitalizmu.

Autorov sud o razvoju stočarstva također je pogrešan. Iz činjenice, da je broj stoke od 1857.—1911. relativno i apsolutno pao, autor izvodi vrlo brzo zaključak, da je »prelaskom na novčanu privredu seljak, usled sve veće prezaduženosti, morao da prodaje stoku i da na taj način izmiri porezu, zelenaški interes i ostala novčana podavanja veleposjedniku« (str. 291). Od toga je točno samo to, da je broj stoke po glavama pao i da je seljak sve više stoke prodavao. No nije točno što Vučo predpostavlja, da je stočarstvo propadalo i da je stočni kapital zemlje opao. Smanjenje broja glava stoke karakteristična je pojava u svim zemljama na prijelazu od ekstenzivnog na intenzivno stočarstvo. Taj je prijelaz u Hrvatskoj započeo početkom 19. stoljeća, a početkom 20. stoljeća je već bio završen. Da je autor usporedio prosječnu težinu stoke po glavama došao bi do sasvim drugih zaključaka. U polovini XIX. st. računala se težina jednog vola obično sa 270 kg, a u XX. st. računa se vol na 800 kg prosječne težine. U Slavoniji sa intenzivnim stočarstvom ima već 1849. godine tovljenih volova od 600 kg težine, kada u Lici nisu volovi teži od 84 do 114 kg u prosjeku. Odlučuje dakle težina, a ne broj glava stoke. Ta je pojava poznata u ekonomskoj povijesti, i autor ju je mogao lako ustanoviti.

Autor ima uopće krivu koncepciju o ulozi stočarstva u Hrvatskoj. On, gledajući kroz razvojne faze agrikulture u Srbiji, zakašnjava u svojoj analizi razvoja gospodarstva u Hrvatskoj. Glavni problem agrikulture u Hrvatskoj nije bio prijelaz iz stočarstva u zemljoradnu (ratarstvo), koji po mišljenju autora veoma sporo napreduje. U Hrvatskoj je upravo protivni slučaj. Napreduje prijelaz od zemljoradnje na intenzivno stočarstvo, koje postaje u XX. st. najnaprednija grana agrarne proizvodnje u mnogim krajevima Hrvatske. To je specifično za Hrvatsku, i autor nije smio pustiti s vida drugačiji značaj stočarstva u Hrvatskoj, negoli u žitorodnoj i voćarskoj Srbiji.

Šumsko se gospodarstvo u Hrvatskoj ne smije nazvati primitivnim (str. 291), kad se zna, da je šumsko gospodarstvo bilo vrlo dobro organizirano. A još se manje može nazvati eksploatacija šuma primitivnom; nažalost, ona je bila vrlo moderna (t. j. u kapitalističkom smislu moderna), na štetu naših šuma. Parne pilane nisu podizane u Hrvatskoj *uz pomoć*

stranog kapitala, kako pisac kaže (str. 291), nego upravo *neposredno* od stranog kapitala. Autor bi nam morao objasniti, što misli s tvrdnjom, da se zbog *skoka* cijena sirovine na svjetskom tržištu početkom XX. st. morala smanjiti proizvodnja u slavonskim šumama (str. 292).

Sličnih primjera netočnosti i krivih zaključaka mogli bi naći i u prikazu drugih *grana* narodnoga gospodarstva u Vučinoj knjizi. Ne može se reći, da se krupne radionice, zasnovane na kapitalističkoj prostoj kooperaciji, pojavljuju u Hrvatskoj u 2. pol. XIX. st., kad već 100 godina ranije u Hrvatskoj nastaje doba manufakture. Rudarstvo nije započelo u Hrvatskoj od 2. pol. XIX. st. nego se obnavlja koncem 18. stoljeća. Ono se u 2. pol. XIX. stoljeća mašinizira i dobiva parni stroj. Autor bi nam morao dokazati svoju tvrdnju (str. 300—301), da su u Hrvatskoj sitna zanatska poduzeća »pretstavljala, ustvari, spoljna odeljenja manufakture«? Zar se može uzeti, kako on kaže, da *sitne* zanatske radionice imaju do 5 zaposlenih radnika? Takve radionice s pravom bi trebalo nazvati obrtničkim kulačkim radionicama. Valja misliti na to, da 1857 u Hrvatskoj tek na dva majstora dolazi po jedan pomoćni radnik (kalfa odnosno šegrt).

Nije točna tvrdnja, da u Hrvatskoj nije u XX. st. još postojala mašinska industrija, koja bi izazvala propadanje sitnih obrtnika i njihovo pretvaranje u najamne radnike. Upravo od 2. pol. XIX. st. razvija se intenzivan proces propadanja obrtnika zbog konkurencije mašinske industrije. Činjenica, da obrtnici rade bez pomoćne radne snage, upravo je dokaz toga propadanja, a nije svjedočanstvo, da se mogu održati, kako to misli autor (str. 301).

Da li je autor načistu s definicijom manufakture i industrije, kada manufakturu naziva »*krupnim* industrijskim preduzećem« (str. 300)? Za g. 1890 ne mogu se upotrijebiti riječi, da se u Hrvatskoj tu i tamo upotrebljava mašina, kada je doba industrijskog kapitalizma u Hrvatskoj započelo već 1860, a industrijska revolucija oko 1840. — Autor je pomiješao (na str. 303) broj radnika u pojedinim granama proizvodnje s koncentracijom radnika u poduzećima, pa dolazi do krivog zaključka o toj koncentraciji. — U industriji Hrvatske specifično je upravo, da nema tekstilne industrije sve do g. 1886 (osim svilarstva). Prema tome kako autor može tvrditi, da je tekstilna industrija prva, u kojoj se uvode mašine (uz mlinsku industriju?) (str. 304). Među industrije u Hrvatskoj, u koji se najspornije uvode strojevi, autor spominje tvornice papira. A upravo u tvornici papira na Rijeci uveden je prvi parni u Hrvatskoj (g. 1835).

Opis stvaranja industrijskog proletarijata ispao je vrlo oskudan (str. 307). Ako je već autor pisao o njemu bez prethodnoga dubljeg studija, onda je morao navesti i druge radnike, a ne samo poluseljačke, sezonske radnike. Ništa on ne govori o rudarima, koji su tako aktivni, ništa o radničkim pokretima i organizacijama radnika sve do 1880, o kretanju najamnine i stanju realne nadnice. Borba protiv kapitalističkog ugnjetavanja od strane radnika počinje odmah onda, čim nastaju proleterski klasni odnosi, a ne tek oko 1870. Tako autor tretira i radničko zakonodavstvo. Ono je započelo u Hrvatskoj 1840 (a ne tek 1884), a poslije toga dolaze zakoni od 1851 i 1854 (rudarski zakon), 1859 (obrtni zakon) i t. d.

Dioba kućnih zadruga nije počela poslije 1848, nego dugo prije te godine. Naredba o služinskom redu na ladanju nije izišla 1849 nego 1853. — Ne može se govoriti o austro-ugarskom kapitalu u Hrvatskoj, kao ni o austro-ugarskoj industriji, nego o austrijskom i o ugarskom kapitalu odnosno o austrijskoj i o ugarskoj industriji, jer je svaka od njih imala drugačiji ekonomski položaj. — O eksploataciji Hrvatske od strane Ugarske kao o sistemu ne može se govoriti do nagodbe 1868. A poslije toga se ne može govoriti o *kolonijalnoj* eksploataciji Hrvatske od strane Madžara, jer svaka eksploatacija nije kolonijalna. Madžarska eksploatacija Hrvatske nema kolonijalni značaj, niti su Hrvati prema Madžarima bili u položaju kolonije. Naprotiv *mora* se govoriti o kolonijalnoj eksploataciji Hrvatske i Ugarske od strane Austrije do 1868. — a to autor ne spominje. Ta eksploatacija ima kolonijalan značaj sve od vremena Marije Terezije pa do nagodba 1867 odnosno 1868. —

Izgradnja željezničke veze preko Zidanog Mosta 1862 nema značenje zbog povezanosti Siska s Bečom, nego zbog njegove veze s Trstom; hrvatsko žito nije ni išlo u Beč, nego u Rijeku i Trst. Uopće, govoriti o postanku i razvoju kapitalizma u Hrvatskoj, a ne analizirati ulogu Rijeke i Trsta, znači isto, kao i govoriti o ekonomskoj povijesti Njemačke, a ne spominjati Hamburg, ili o Holandiji bez Anversa ili Amsterdama. To ne vrijedi samo za Hrvatsku, nego još u većoj mjeri za Sloveniju, a u manjoj mjeri također i za Vojvodinu. — Klasni sastav društva u Hrvatskoj ne može se dobiti iz statistike o zanimanjima u Hrvatskoj bez približe analize i korekture te statistike. — Pravi razvitak austrijske trgovačke flote nije započeo tek 1890, jer je u Hrvatskom primorju postojala već intenzivna brodogradnja za dugu plovidbu, koja je nastala 30-ih godina XIX. stoljeća. I promet u lukama se diže prije 1890.

Knjiga dra Vuče ne može se smatrati uspješnim djelom. Ona ima toliko nepotpunosti, nedostataka i pogrešaka, da ne može poslužiti kao podloga za daljnji rad na tom polju.

No njegova knjiga daje još jednu korisnu pouku: da se kod današnjeg stanja izučavanja povijesti u FNRJ takva knjiga ne može napisati. Dr. Vučo, radeći brzo i htijući očito dati makar i nesavršeno prvo djelo o ekonomskoj historiji naroda FNRJ, dao je nesamo nepotpunu, nego upravo krivu sliku te povijesti. To znači, da treba izmijeniti metodu rada. Komparativna studija o ekonomskoj povijesti naroda FNRJ do prvog svjetskog rata (ona ima smisla samo kao usporedan prikaz razvoja pojedinih društveno-ekonomskih jedinica) može se napisati tek nakon što budu napisane monografije o ekonomskoj povijesti pojedinih južnoslavenskih naroda, odnosno pojedinih historijskih društveno-ekonomskih jedinica.

Rudolf Bičan:ć

СЛАВЯНСКИЙ СБОРНИК

Москва 1947, стр. 362

Akademik V. I. Pičeta, kao urednik, navodi u predgovoru, da je cilj ovog zbornika da u izvjesnoj mjeri zadovolji interes sovjetskog čitaoca za prošlost slavenskih naroda. Kasnije je, međutim, iznio tvrdnju, da je problem postanka srpske, češke i poljske države dobio u djelima, koja su štampana u zborniku, novo tumačenje na osnovi marksističko-lenjinističkog učenja o društvu, t. j. historijskog materijalizma. V. Ditjakin tvrdi u svojoj recenziji, da su sastavljači zbornika izradili svoje konstrukcije na osnovi uspjeha sovjetske nauke, a recenzent u »Istoriskom glasniku« smatra, da će čitaoci naši i drugih slavenskih naroda naći u zborniku bogatu građu, korisna obavještenja i tumačenja o prošlosti svog naroda i drugih slavenskih naroda.

Članci u zborniku podijeljeni su u dvije grupe: četiri su posvećena postanku slavenskih država — srpske, poljske, češke i Gotšalkove, a ostali obrađuju veze između Rusa i južnih Slavena.

U recenziji ćemo se podrobnije zaustaviti na člancima i problemima, koji su u neposrednoj vezi s historijom naroda Jugoslavije — osim Pičetina priloga »Juraj Križanić i njegov odnos prema ruskoj državi«, o kojem se govori na drugom mjestu u ovom časopisu, — a ostale ćemo samo sumarno prikazati.

•

Na prvom mjestu štampan je članak akademika *J. V. Gotjea: Stvaranje srpske države*. Sama redakcija napomenula je u predgovoru, da smatra spornim niz pitanja u »interesantnom i faktima zasićenom« članku pokojnog akademika. No mi smo prisiljeni

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA II

1 9 4 9

BROJ 1-4

TISAK I NAKLADA NAKLADNI ZAVOD HRVATSKE / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

V L A D I M I R B A B I Ć
M I R O S L A V B R A N T
G R G A G A M U L I N
M A R K O K O S T R E N Ć I Ć
J A R O S L A V Š I D A K

G L A V N I I O D G O V O R N I U R E D N I K

J A R O S L A V Š I D A K

I Z D A J E

POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE

Z A G R E B

Izdanje Nakladnog zavoda Hrvatske

Za nakladnika Dr. *Edo Musić*

Naklada 3.500 primjeraka

26 štampanih araka

Tiskanje dovršeno 8. I. 1950

u tiskari Nakladnog zavoda Hrvatske

Zagreb, Frankopanska 26

45137